

OSMANLI HÂKİMİYETİNDE GENCE KALESİ'NİN İAŞESİ VE TEMİN EDİLDİĞİ BÖLGELER (1723-1735)*

Uğur DEMLİKOĞLU**

ÖZ

Osmanlı Devleti'nin sınırlarını genişletmesinde sınır hattında bulunan ordunun zahire ve iaşe ihtiyacını başarılı bir organizasyonla gerçekleştirmesinin önemi büyüktür. Padişah III. Ahmed (1703- 1730) döneminde 1723 yılında başlayan Osmanlı- Safevi harpleri 1747 yılına kadar devam etmiştir. Safevi Devleti'nin içinde bulunduğu iç karışıklıkları fırsat bilen Osmanlı Devleti, Safevi Devleti'ne karşı harp ilan etmiştir. Osmanlı orduları savaşın ilk yıllarında Safevi ordularına karşı büyük bir üstünlük kurmuş Kafkasya ve Azerbaycan bölgelerinde hızlı bir ilerleme göstermiştir. Bölgenin önemli şehir ve kasabalarını hâkimiyeti altına almayı başarmıştır. Bu şehirlerden biri de Azerbaycan'ı Kafkasya ve Karadeniz'e bağlayan tarihi ipek yolunun önemli bir kavşak noktasında bulunan Gence'dir. Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki en uzak serhat kalelerinden biri olan Gence Kalesi'ne zahire intikali dönemin şartlarına göre oldukça zahmetli ve masraflı olmuştur. Bu çalışmada; mevcut arşiv kaynaklardan istifade edilerek Gence Kalesi'ne yapılan zahire nakliyatını, zahire ihtiyacının hangi bölgelerden karşılandığı, satın alınan zahire miktarı ile zahireye yapılan masraflar irdelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Gence, Osmanlı Devleti, Safevi Devleti, Zahire, Lojistik, Ordu, İaşe

SUBSISTENCE OF GANJA CASTLE AND THE REGIONS WHERE IT WAS PROVIDED UNDER OTTOMAN DOMINATION (1723-1735)

ABSTRACT

In the expansion of the borders of the Ottoman Empire, it was of great importance that the army on the border line was successfully organised to meet the needs of the army in terms of Subsistence and supplies. The Ottoman-Safavid wars, which started in 1723 during the reign of Sultan Ahmed III (1703-1730), continued until 1747. Taking advantage of the internal turmoil in the Safavid Empire, the Ottoman Empire declared war against the Safavid Empire. In the first years of the war, the Ottoman armies established a great superiority over the Safavid armies and made rapid progress in the Caucasus and Azerbaijan regions. It managed to take the

* *Gönderim Tarihi: 08.12.2023. Kabul Tarihi: 29.02.2024.*

** *Doç. Dr., Siirt Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, SİİRT, ugurtarih@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-7731-3799.*

important cities and towns of the region under its sovereignty. One of these cities was Ganja, which was located at an important crossroads of the historical silk road connecting Azerbaijan to the Caucasus and the Black Sea. The delivery of supplies to Ganja Castle, one of the Ottoman Empire's most distant fortresses in the Caucasus, was quite troublesome and costly according to the conditions of the period. In this study, by making use of the available archival sources, the transportation of the grain to the Ganja Fortress, the regions from which the need for grain was met, the amount of grain purchased and the expenses incurred for the grain are analysed.

Keywords: Ganja, Ottoman Empire, Safavid Empire, Agriculture, Logistics, Army, Subsistence

Giriş

Gence günümüzde Azerbaycan'ın kuzeybatısında yer almakta olup nüfus bakımından Bakü'den sonra en kalabalık şehridir. Bakü-Tiflis arasındaki işlek tren yolu üzerinde bulunmaktadır. Şehir coğrafi konumu itibariyle Kafkasya dağlarının kuzeydoğu eteğinde Kura Irmağının sağ kollarından Genceçay'ın her iki yakasında uzanmaktadır. Deniz seviyesinden 445m. yüksekliğe sahiptir. İsminin nereden geldiği ile ilgili değişik görüşler vardır. Ortaçağ Süryani ve Ermeni müelliflerinin Ganzaka, İranlıların Gaznâ ve Arapların Carza olarak adlandırdıkları Azerbaycan'ın Maraga civarındaki hükümet merkezinden aldığı tahmin edilmektedir.¹ Ayrıca isminin Azerbaycan Türkçesi'nde geniş, açık yer anlamındaki “gen yer” ile Pehlevi dilinde “hazine, mahsul deposu” anlamına geldiği yönünde görüşler de bulunmaktadır.²

Gence jeopolitik konumu nedeniyle bölgedeki egemen güçlerin ilgisini çekmiştir. Şehir tarihi ipek yolu üzerinde bulunması nedeniyle Azerbaycan ve Ön Asya'yı Kafkasya üzerinden Karadeniz'e ve Doğu Avrupa'ya bağlayan transit ticari bir geçiş görevi üstlenmiştir. Bölgede ilkçağ Türk topluluklarından sırasıyla Saka, Ak-Hun ve Sabir, Avar ve Hazar Devletleri hâkimiyet sağlamışlardır.³ Hz. Ömer'in hilafeti döneminde İslam orduları İran, Azerbaycan ve Kafkasya üzerine seferler düzenlendi. Bu seferler halife Osman b. Affan zamanında da devam etti. 642-643 yılında Muğire b. Şu'be Sakafî tarafından Azerbaycan'ın çeşitli şehir ve kasabalarını ele geçirdi. Bölgeye Araplar

¹ Mirza Bala, “Gence”, *İslam Ansiklopedisi*, C: IV, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s.762.

² Oktay Efendizade, “Gence”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: 14, Diyanet İslam Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s. 17.

³ Ali İpek, *İlk İslami Dönemde Azerbaycan (632-750)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 1999, s.12,13.

yerleştirildi.⁴ Bunun üzerine Albanya Hükümdarı Cavaşir, Arap ordularına karşı Bizans İmparatoru Konstant ile 654 yılında bir ittifak kurmaya çalıştı. 662 yılında ise Hazarlar, Belencer yakınlarında Arap ordularını mağlup ederek Arran'a ilerlediler. Cavaşir, Hazar hâkimiyetini tanıdı.⁵ Hazarlar 713-714 yıllarında Emevi ordularına karşı yeniden saldırıya geçti. Gence'nin de içinde bulunduğu Arran Bölgesi'ni ele geçirdiler.⁶ Emevi Halifesi Yezîd b. Abdülmelik, Cerrâh b. Abdullah el-Hakemî'yi İrmîniye Valiliği'ne getirerek Hazarlarla mücadeleye memur etti. Hazarlar ağır bir mağlubiyet aldı. Ancak Arap orduları 730 yılında yenilerek Azerbaycan'a geri çekilmek zorunda kaldı. Emevi Devletinden sonra Kafkasya üzerinde Abbasi ve Hazar çekişmesi devam etti.⁷

İbn Havkal, Gence Şehri'nin latif ve iyice bir şehir olduğunu belirtir. Ayrıca bölgede bulunan Şirvan, Şamahı, Şeki, Şemkir ve Gence'nin birbirine yakın büyüklükte, verimli kaynaklara sahip zengin şehirler olduğunu ifade eder. Berda'dan Gence'ye olan uzaklığın 9 fersah, Şemkir'e 10 fersah, Hunan şehrine 21 fersah olduğunu Tiflis'e olan uzaklığının ise 53 fersah olduğunu nakleder.⁸

Ruslar 993-994 yıllarında Kura Irmağı'nı takip ederek Gence'ye ulaşmış ve bölgeyi yağmalamıştı. Arran bölgesinin merkezi haline gelen Gence'de Sacoğulları ve ardından Şeddadoğullarının hâkimiyeti başladı.⁹

Oğuzların bölgeye ilk akınları Çağrı Bey tarafından yapılmıştır. Çağrı Bey, 3.000 kişilik ordusuyla Azerbaycan'a geldi ve ardından 1018 yılında Anadolu'ya akınlarda bulundu. Van Gölü havzasında önemli başarılar elde ettikten sonra Nahcivan'a yöneldi. 1021 yılında Azerbaycan-Horasan üzerinden Mâverâünnehir'e kardeşi Tuğrul Bey'in yanına döndü.¹⁰ Bizans İmparatoru Konstantin Anadolu'daki Oğuz akınlarını durdurabilmek maksadıyla 1045 yılında Gürcü Leparit komutasında bir orduyu Selçuklular üzerine gönderdi. Tuğrul Bey ise Gürcü, Ermeni ve Rumlardan oluşan müttefik Bizans ordusuna karşı Kutalmış'ı atadı. 1045 yılı güzünde Gence'de yapılan savaşı Selçuklular galip geldi.¹¹

⁴ Ziya Bünyadov, *Azərbaycan VII-IX Əsrlərdə*, Bakı, 2007, s. 104; Ya'kubi, *Ülkeler Kitabı*, Çev. Murat Ağarı, İstanbul 2002, s. 54.

⁵ Bünyadov, *a.g.e.*, s. 95- 97.

⁶ Abdülhalik Bakır-Feridun Şenol, "Eski Çağlardan 15. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar Gence Şehrinin Siyasi Tarihi", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C: 131, S: 259, Temmuz- Ağustos 2022, s.263,264.

⁷ Ahmet Taşağıl, "Hazarlar", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: 17, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 117, 118.

⁸ İbn Havkal, *10. Asırda İslam Coğrafyası*, Terc: Ramazan Şeşen, İstanbul 2017, s. 301, 309.

⁹ Bala, *a.g.m.*, s. 762; Bünyadov, *a.g.e.*, s. 259-281.

¹⁰ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, İstanbul 1969, s.131; Ali Sevim, "Çağrı Bey", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: VIII, İstanbul, 1993, s. 183.

¹¹ Turan, *a.g.e.*, s. 119, 121.

Sultan Alpaslan 1071 Malazgirt zaferinden kısa bir süre önce Gürcistan'ı fethetmiş ve dönüşte Gence'ye uğramıştı. Sultan Melik Şah ise Gence'yi oğlu Mehmed'e tımar olarak tevcih etmişti. Ardından komutanlarından Sav Tegin'i Gence'ye memur etti. Oğuzların bölgeye iskânı sağlanarak bölgenin bir Türkmen şehri haline gelmesini amaçlandı.¹² Gence, 1212-1223 yılları arasında Gürcistan'da hüküm süren Tamar'ın oğlu ve ardından gelen halefi II. Giorgi Laşa'nın idaresine girdi.¹³ Orta Asya'da büyük bir güç haline gelen Moğollar orduları Kafkasya'ya doğru ilerleyerek Gence'yi istila ettiler.¹⁴ Moğollardan sonra bölgede İlhanlı, Timur¹⁵, Celayir ve Karakoyunluların hâkimiyeti yaşandı Akkoyunlu Devleti, 1461- 1501 yılları arasında bölgeyi idare etti. Akkoyunlu Devleti'nin hâkimiyet kurduğu dönemde muhtemelen Kaçar emirinin idaresi altında kaldı. Ardından Safevi Devleti'nin ihdas ettiği 13 vilayetinden biri haline geldi.¹⁶

12 imam inancını benimsemiş Tebriz merkezli 1501 yılında Azerbaycan'da kurulan Sefevi Devleti ile Osmanlı Devleti arasında Anadolu'nun doğusu ve Kafkasya üzerinde ciddi bir rekabet başladı. Yavuz Sultan Selim doğu seferine çıktı. 24 Ağustos 1514 tarihinde Çaldıran'da yapılan savaşı Osmanlı Devleti galip geldi. Doğu Anadolu Osmanlı hâkimiyetine geçti.¹⁷

Safevi Devleti ile Kafkasya üzerinde en uzun süren harpler 1578-1590 yıllarında cereyan etti. Safevi hükümdarı II. İsmail'in ölümü üzerine 1578 yılında Muhammed Hüdebende tahta geçti. Ancak onun devleti kötü yönetmesi ve acizliği otorite boşluğuna sebep oldu. Safevi Devleti'nde taht kavgaları yaşandı. Tecrübeli devlet adamı Vezir-i Âzam Sokullu Mehmed Paşa'nın muhalefetine rağmen Safevi Devleti'ne harp ilan edildi. Savaşın başlarında seri fetihler gerçekleştirildi. Lala Mustafa Paşa 1578 yılında Gürcistan ile beraber Kıpçak Atabeg Yurduunu zapt etti. Ferhad Paşa Tebriz'i aldıktan kısa bir süre sonra 1588 yılında Gence ve Karabağ'a girmeye muvaffak oldu.¹⁸ Gence Hakimi Ziyad oğlu Mehmed Osmanlı ordusunun Gence'ye doğru ilerlediği haberini alınca bölgedeki köy ve nahiyelerde bulunan halkı göçürerek bölgede

¹² Bala, *a.g.m.*, s. 762, 763.

¹³ Ayşe Beyza Büyükçınar, "Gürcü-Moğol İlişkilerinin İlk Evresi: 1220-1247", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C: 4, S: 6, 2018, s. 268.

¹⁴ Rene Grousset, *Stepler İmparatorluğu Atilla, Cengiz Han, Timur*, Çev. Halil İnalçık, Yayına Haz. Ertuğrul Tokdemir- Mustafa Dönemez, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011, s. 272.

¹⁵ İsmail Aka, *Timurlular*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 22-28.

¹⁶ Efendizade, *a.g.m.*, s. 18.

¹⁷ Halil İnalçık, *Devlet-i Âliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-1*, İstanbul 2009, s. 138,139; OQTAY Əfəndiyev, *Azərbaycan Şəfəvilər Dövləti*, Bakı, Şərq-Qərb 2007, s. 271; Oktay Efendizade, "Safevi Devleti'nin Kuruluşunda Azeri Türklerinin Rolüne Dair", *XI. Türk Tarih Kongresi*, C: II, Ankara, 5-9 Eylül 1990, s. 815.

¹⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C: III/I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011, s.56-62.

kimseyi bırakmamıştı. Osmanlı kuvvetleri terkedilmiş şehre girdi. Selaniki, Gence'de iki köprü'nün bulunduğunu, bağ ve bahçeleriyle oldukça güzel bir şehir olduğunu nakleder. 40 gün süren bir tamirattan sonra kale burçlarının yeniden tamir edildiğini ve hendeklerinin kazıldığını, gerekli istihkâmların gerçekleştirildiğini ifade eder.¹⁹ Safevi Devleti'nin başına geçen Şah Abbas doğuda Özbeklerle batıda Osmanlılara karşı iki cephede başarılı olamayacağını anladı. Sonuçta Ferhat Paşa Antlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı. Yapılan muahedeye göre Gence, Karabağ, Şirvan, Tebriz, Gürcistan, Nihâvend ve Lûristan gibi önemli bölgeler Osmanlı Devleti'nin elinde kaldı.²⁰ Ancak Şah Abbas Osmanlı Devleti'nin batıda Avusturya ile Anadolu'da Celâli isyanlarıyla uğraşmasını fırsat bilerek 1606-1607 yıllarında Azerbaycan, Gence ve Şamahı'yı Safevi topraklarına kattı.²¹ Ardın Bağdad'ı ele geçirdi. IV. Murad iktidarı tam olarak ele geçirdikten sonra 1635 yılında Revan, 1638 yılında Bağdad seferlerini gerçekleştirdi. 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşması imzalandı ve Safevi Devleti ile uzun bir sükûnet dönemine girildi.²²

Yaklaşık bir asır Safevi hâkimiyetinde kalan şehir XVIII. yüzyılda Azerbaycan'da meydana gelen olaylardan etkilendi. Şehir, jeopolitik konumu itibarıyla Karabağ Eyaleti'nin merkezi konumundaydı. Hazar Denizi'ne uzanan yolun en önemli kavşak noktasında bulunmaktaydı. Osmanlılar Gence'yi almakla doğu sınırını güvenlik altına almayı, Şirvan Hanı Hacı Davud ile birleşerek Bakü'yü işgal eden Ruslara karşı güçlü bir mevzi elde etmeyi amaçlamaktaydı.²³

1722 yılına gelindiğinde Osmanlı-Safevi ilişkileri yeniden gerginleşti. Safevi Devleti'nin başında Şah Hüseyin bulunmaktaydı. Ancak onun devleti kötü yönetmesi nedeniyle doğuda Afganlı Mir Mahmud isyan etmiş ve İsfahan'ı ele geçirmişti. Erzurum Valisi Silahdar İbrahim Paşa Safevi Devleti'nin içinde bulunduğu durumu İstanbul'a bildirdi.²⁴ Rus Çarı Petro, Safevi Devleti'nin içinde bulunduğu durumdan istifade etmek istemiş Şirvan ve Bakü'yü almayı hedeflemişti. Ayrıca Kafkasya'da Lezgi ve Kabartay üzerinde hâkimiyet

¹⁹ Selaniki Mustafa Efendi, *Tarih-i Selaniki*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s. 205, 206; Efendizade, *a.g.e.*, s.18.

²⁰ M. Fahrettin Kirzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas Elleri'ni Fethi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1998, s. 389.

²¹ Özer Küpeli, *Osmanlı-Safevi Münasebetleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2014, s. 52-54.

²² Halil İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar- II*, İstanbul 2009, s. 222-227.

²³ Ali Sinan Bilgili, *İran Azerbaycan Ermenistan ve Gürcistan'da Osmanlı Vakıfları (XVI-XVIII. Yüzyıllar)*, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara 2011, s. 20.

²⁴ Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Tarih-i Çelebizâde*, C: III, Haz. Abdülkadir Özcan- Yunus Uğur- Baki Çakar- Ahmet Zeki İzgöer, Klasik Yayınlar, Mayıs 2013, s. 1330- 1331; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C: IV/I, s. 173.

kurmayı istemekteydi.²⁵ Erzurum Valisi İbrahim Paşa Erzurum'da sefer için gerekli hazırlıkları tamamladı. 17 Aralık 1722 tarihinde Kars'a doğru harekete geçmişti. 11 gün süren yolculuğun ardından Kars'a varıldı. Osmanlı orduları 146 gün Kars'ta kaldıktan sonra 23 Mayıs 1723 tarihinde Tiflis'e doğru harekete geçmişti. 28 gün süren yolculuğun ardından 19 Haziran 1723 tarihinde Tiflis'e varıldı. Osmanlı orduları Tiflis'te 100 gün kaldıktan sonra Gence'ye doğru hareket etti ve 28 Eylül 1723 tarihinde Gence'ye ulaştı.²⁶ 24 Haziran 1724 tarihinde Ruslarla yapılan antlaşmada Gence, Berda, Karabağ ve Nahcivan Osmanlı Devletinde kaldı.²⁷ Erzurum Valisi Vezir Hacı Mustafa Paşa Revan'dan hareket ederek Arapçayır'a geldi. Burada ordu için gerekli zahire ve mühimmatı temin ettikten sonra Lori Kalesi'ne ulaştı. 4 Ağustos 1725 tarihinde kale ele geçirildi. Ardından Gence Kalesi de 5 Eylül 1725 yılında iki gün süren kuşatmadan sonra fethedildi.²⁸

Gence'nin fethine müteakip bölgede farklı askeri sınıflara mensup birlikler kaydırıldı. Bu çalışmadaki amaç, mevcut arşiv kaynakların ve diğer muhtelif eserlerden faydalanarak Osmanlı ordusunun askeri-lojistik organizasyonunun önemli bir unsurunu teşkil eden zahirenin hangi bölgelerden temin edildiğini, zahire temininde yaşanan problemler, nakliye ve masrafları ortaya koymaktır. Merkezden bölgedeki taşra idarecilerine zahirenin teminine yönelik gönderilen emirlerin mahiyeti ve nelere dikkat edilmesi gereken hususlar da irdelenmiştir. Bu maksatla Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde yer alan Mühimme defterleri ile Maliyeden Müdevver ve Mevkûfât Kalemi defterlerinden istifade edilmiştir. İncelenen döneme ait diğer arşiv kaynaklarda; İbnülemin Dahiliye, Muallim Cevdet tasnifi içinde yer alan Askeriye ile Sultan III. Ahmed dönemine ait Ali Emiri kataloğunda yer belgelerdir.

1.Gence Kalesi'nin İaşesi

Yeniçağ askeri yapılanması daha önceki dönemlerle karşılaştırıldığında nicelik ve nitelik bakımından önemli değişiklikler meydana geldi. Ateşli silahların kullanımının ordularda gittikçe yaygınlaşması, muharebelerin yıllarca sürmesi, savaşıacak askeri gücü devamlı surette savaşa hazır tutulması ve merkezi devletlerin güçlenmesiyle birlikte sayıları yüzbinleri bulunan ordu mevcudu ortaya çıkmıştı. Sefer organizasyonu içinde iaşesinin temini de en büyük problemlerden birini teşkil etmiştir.²⁹ Osmanlı Devleti, iaşe teminini

²⁵ M. Münir Aktepe, *1720-1724 Osmanlı- İnan Münasebetleri ve Silahşör Kemani Mustafa Ağa'nın Revan Fetih-namesi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1970, s.11.

²⁶ BOA, MAD.d. 1943, s. 4.

²⁷ Çelebizade, *a.g.e.*, s. 1382.

²⁸ Çelebizade, *a.g.e.*, s. 1449, 1450.

²⁹ Carl Von Clausewitz, *Savaş Üzerine*, Çev. Selma Koçak, İstanbul 2011, s. 371.

imparatorluğun tümünü kapsayacak şekilde merkez ve taşra bürokrasisi arasında etkili bir organizasyon kurarak çözüme kavuşturmaya çalışmıştı. Bu durum her ne kadar İstanbul, saray ve ordu gibi kritik unsurları ön plana çıkarsa da imparatorluğun her bir köşesinde tüm sosyal grupların iş meselesini çözüme kavuşturmak devletin asli görevi olmuştur.³⁰

Gence Osmanlı orduları tarafından alınmıştı. Ancak serhat olarak nitelendirilen bu bölge coğrafi olarak uzak bir yerdedi. Bölgede bulunan ordunun yaşadığı sorunlardan biri de işenin temini ve nakliyesiydi. Nitekim Gence’de bulunan Ali Paşa 12 Aralık 1732 tarihinde İstanbul’a gönderdiği mektupta “*serhat demek askerın zahiresi demektir*” şeklindeki ifadesi işenin meselesinin nedeni kritik olduğunu anlamamız açısından önemlidir.³¹

Osmanlı ordusu taşıyabileceği kadar zahireyi yanında bulunduruyordu. İhtiyaç duyduğu zahirenin önemli bir bölümünü yerel kaynaklardan ya da savaş bölgesine yakın eyalet ve kazalarından temin edilmekteydi. Devlet hububat alımını yaparken köylünün elindeki tahıl stoklarını yağmalatılmasına asla müsaade etmezdi. Önceden belirlenmiş rayiç bedelleri ortaya konularak hububat alımı gerçekleştirilirdi.³²

Safevi harpleri boyunca sıcak savaş bölgelerinde bulunan ordunun zahire gereksinimleri Diyarbakır, Mardin, Van, Erzurum ve Kars gibi Safevi hududuna daha yakın ve hububat üretimi bakımından zengin bölgelerden temin edilirdi.³³ Sivas, Tokat, Niksar, Çorum, Arapkir ve Turhal gibi İç Anadolu’da bulunan sancak ve kazalar ile Trabzon ambarından da Erzurum’a zahire nakliyatı gerçekleştirilirdi.³⁴ Gence’de bulunan Osmanlı ordusunun hububat ihtiyacı da genellikle Kars, Erzurum, Çıldır ve Tiflis eyaletlerinden temin edilmişti.³⁵

Ordunun ihtiyaç duyduğu zahirenin mubayaasını devlet tarafından görevlendirilen mubayaa mübaşirleri yerine getirirdi. Mübaşirler sancak, kaza ve iskele gibi farklı büyüklükteki yerlerde görev alabilirlerdi. Mübaşirler yaptıkları alımları müfredatıyla deftere kaydederlerdi. Bu defterde satın alınan, noksan kalan zahire miktarı ile yapılan masraflar yer alırdı. Hazırlanan defterler

³⁰ Halil İnalçık, “İşe -Osmanlı Dönemi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C: IV, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, Ankara 1994, s.117; Yusuf Yılmaz- Yahya Kadioğlu, “Osmanlı Devleti’nde İşe Sistemi Üzerinde Etkili Olan Coğrafi Etmenlere Bir Bakış (1600-1850)”, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, C: 6, S: 4, 2023, s.1132

³¹ BOA, C.AS. 14964.

³² Rhoads Murphey, *Osmanlı’da Ordu ve Savaş (1500-1700)*, Çev. M. Tanju Akad, 2007, s.109.

³³ Uğur Demlikoğlu, *18. Yüzyılda Erzurum Kalesi*, Ankara 2020, s. 106-125.

³⁴ BOA, D.MKF. d. 29061, s. 2; BOA, C.AS. 54118; BOA, D.MKF. d. 30694, s. 1- 2; BOA, C.AS. 14803, vrk. 2/a-b.

³⁵ BOA, C.AS. 24946; BOA, MAD.d. 3156 s. 251; BOA, MHM.133, s. 193/ 685; Uğur Demlikoğlu, *Gürcistan Kaleleri: Savaş, Sefer ve Kale Organizasyonu (Tiflis, Gori, Tob-Karaağaç ve Akçekale 1723-1735)*, Gece Kitaplığı, Ankara 2019, s. 109-115.

Mevkûfat Kalemine gönderilirdi. Zahirenin toplanmasında eyaletin genelinde bulunan kazalara göre tevzi edilirdi. Kazaların hisselerine düşen miktarın belirlenmesinde hangi kıstaslara göre yapıldığı ile ilgili bir bilgi yoktur. Ancak belgelerde zahirenin kaza ve köylerdeki ahailerinin tahammüllerine göre ya da mahall-i şer'a göre yapılması emredilmekteydi.³⁶

1.1. İaşenin Temin Edildiği Bölgeler

Gence Kalesi ele geçirildikten sonra bölgeye çeşitli askeri sınıflara mensup birlikler yerleştirildi ve kalenin tahkimatı sağlandı. Cemaat ortaları, sekban ve ağa bölüklerinden oluşan Yeniçeriler kalede görev aldı.³⁷ Hükümet merkezinden Erzurum valisi olup Tiflis'e serdar olarak atanan İbrahim Paşa'ya 12-22 Ağustos 1723 tarihinde bir hüküm gönderilmiştir. Gönderilen hükümde Tiflis'te bulunan Diyarbakır Valisi Ahmed Paşa, Kars ve Trabzon eyaletleri mutasarrıfı Vezir Mustafa, Karahisar-ı Şarki ve Gori mutasarrıfı Ömer, Çıldır Beylerbeyi İshak Paşa ve Sivas Beylerbeyi Rışvanzade Seyyid Mehmed'in maiyetinde bulunan hükümet, zeamet, tımar askerleriyle birlikte Azerbaycan'ın Gence ve Revan kalelerine gidip kışlamaları ve kışı orada geçirmeleri istenmekteydi. Ayrıca Van, Maraş ve eyaletleri ile sağ ve sol kol üzerinde bulunan alay beylerinin de bölgede kışlamaları ve verilen emre muhalefet etmemeleri hususunda emirler gönderildi.³⁸ 31 Ekim- 9 Kasım 1723 tarihli mühimme kaydına göre Gence Eyaleti Vezir İbrahim Paşa'ya tevcih edildi.³⁹

13 Mayıs 1725 tarihli belgede Gence ve Şirvan'da bulunan ordunun ihtiyaç duyduğu zahirenin Çıldır ve Tiflis eyaletlerinden mubayaa edildiği görülmektedir. Mubayaa işine Tiflis Kalesi defterdarlığına Halil tayin edilmişti. Çıldır Eyaleti'nden 20.000 İstanbul kilesi buğday, 12.500 İstanbul kilesi⁴⁰ un ve 60.000 İstanbul kilesi arpa satın alınmıştır. Çıldır Eyaleti'nde zeamet, tımar ve ağaların zahirelerini depoladıkları ambarlar da bulunmaktaydı. Söz konusu ambarlardan 6.250 kile un, 24.000 kile arpa mubayaa edildi. Tiflis Eyaleti'ne bağlı Tiryale, Gori ve Sumkhiti sancaklarından 6.400 kile buğday ve 30.000 kile arpa tedarik edildi.⁴¹ 13 Mayıs 1725 tarihinde Tiflis Muhafızı Receb Paşa'ya, Çıldır Beylerbeyi İshak Paşa'ya Ahılkelek Sancakbeyi Ali'ye gönderilen hükümde Gence'nin fethi ve Şirvan'ın nizamını sağlayan ordunun

³⁶ Mehmet Yaşar Ertaş, *Sultanın Ordusu*, İstanbul 2007, s. 127,128.

³⁷ BOA, MAD. d. 6123, s. 522-560; BOA, MAD.d. 17016, s. 1-29; BOA, MAD.d. 6575, s. 354-392.

³⁸ BOA, MHM.d. 131, s. 219,220/587-588-589-590-591-592-593-594-595-596.

³⁹ BOA, MHM.d. 131, s. 294/795.

⁴⁰ İstanbul kilesi: Halil İnalçık bir kilenin standart değerini 25,659 kg, bir İstanbul kilesinin de 24.215 kg olduğunu belirtmiştir. Bkz. Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Klasik Çağı (1300- 1600)*, Çev. Ruşen Sezer, İstanbul 2004, s. 251.

⁴¹ BOA, C.AS. 37791, s.1.

günlük tayinatları⁴² için Çıldır Eyaleti'ne bağlı Ardahan, Göle, Penek, Mamervan kazalarından temin edilmesi emredilmekteydi. Gence ve Şirvan bölgelerinin seraskerliğine de Vezir Mustafa Paşa getirilmişti. Söz konusu kazalardan 15.000 sumar⁴³ olmak üzere 60.000 İstanbul kilesi arpa, 20.000 İstanbul kilesi un satın alınmıştı. Merkezden gönderilen emirde mubayaa işinin bizzat kazalarda tahsil edilmesi ve ardından Tiflis Kalesi'ne nakledilip orada bulunan ambarlarda depolanması istenmekteydi.⁴⁴ Ancak zahirenin mubayaa bölgede bulunan kimi sancakbeylerinin muhalefet ettiği de görülmüştür. Çıldır Eyaleti'nde zahirenin tevzi edilmesine karşı çıkan sancakbeylerinin seraskerlik ve yeniçerilik iddiasında bulunarak zahirenin toplanmasına muhalefet ettiği yönünde haberler İstanbul'a ulaştı. Bunun üzerine 14-24 Ocak 1726 tarihinde Çıldır Eyaleti'nde bulunan kadı ve kale muhafızlarına emirler gönderildi. Muhalefet eden her kim olursa haklarından gelinmesi ve cezaların tatbik edilmesi istendi.⁴⁵

Gence ve Şirvan'da bulunan ordunun zahire ihtiyacının karşılandığı diğer bir bölge Kars Eyaleti olmuştur. 26 Kasım- 6 Aralık 1725 tarihli belgede Kars Eyaleti'nden 66.000 kile arpa, 11.000 kile buğday ve 10.000 kile un olmak üzere toplamda 87.000 kile zahire satın alınmıştı. Revan ve Gence kaleleri için gerekli görüldüğünde 170.000 kile zahirenin de mahsul zamanında mubayaa edilerek Kars'ta bulunan ambarlarda bulundurulması istenmekteydi. Zahirenin Gence'ye nakliyesi için gerekli binek hayvanlar Kars'tan tedarik edilmişti. Zahirenin intikalinde yol güzergâhında bulunan menzillerde yağma ve baskınlara uğramaması için de önlemler alınmıştı. Bu maksatla Kars Kalesi'nde bulunan yerli yeniçerilerden azab ve müstahfizlardan yeterli sayıda asker temin edilerek onların refakatinde zahirenin ulaştırılması hedeflenmişti.⁴⁶ Fakat İstanbul'a gelen haberlerde zahirenin tek bir kilesinin dahi Gence'ye ulaşmadığı yönündedir. Bunun üzerine daha önceden Revan Kalesi için düşünülen 10.000 kile un, 10.000 kile buğday ve 30.000 kile arpanın Gence Kalesi'ne teslim edilmesi hedeflenmiş ve bu amaçla Kars Beylerbeyi'ne emir verilmiştir.⁴⁷

Osmanlı orduları Kafkasya'da önemli şehir ve bölgeleri ele geçirse de ihtiyatlı davranmayı devam ettirmiştir. Ayrıca Tebriz henüz alınamamıştı ve kuşatma devam etmekteydi. Erzurum Valisi Mustafa Paşa'ya 14 Mayıs 1725

⁴² Tayinat: Arapça menşeli bir terim olup ta'yin kelimesinin çoğuludur. Osmanlı ordusunda askerlere dağıtılan yiyecek ve erzak malzemeleri için kullanılan bir tabirdir. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C: III, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1983, s.426.

⁴³ Sumar: Mahalli bir ölçü birimidir. 1 sumar 4 İstanbul kilesine eşittir. Bkz. *BOA*, MAD.d. 3156, s. 196.

⁴⁴ *BOA*, C.AS. 37791, s.1.

⁴⁵ *BOA*, MHM.d. 133,s. 75/271.

⁴⁶ *BOA*, MHM. 133, s. 38/ 158, *BOA*, C.AS. 37791, s.1.

⁴⁷ *BOA*, MHM.133, s. 193/ 685.

tarihinde gönderilen emirde maiyetine katılacak asker ve mühimmatın kendisine ulaşımına kadar bulunduğu yerden ayrılmaması, Gence ve Şirvan'a doğru hareket etmemesi emredilmişti. Ayrıca Revan Kalesi'nin muhafazası ile meşgul olması Nahcivan, Ordubad ve Yezidabad'a gibi sair yerlerde güvenliğin sağlanıp İstanbul'dan gelecek sipahi, silahtar ve serdengeçti neferleri de yanına varıncaya kadar Kabkulu'da bulunması istenmişti.⁴⁸

Merkezi hükümet Gence Kalesi'nin tahkimatına ve askeri birliklerin bölgeye intikaline sağlamaya yönelik faaliyetlerine devam etmiştir. 12 Mayıs 1725 tarihli belgede Amasya Sancağı mutasarrıfı olan Mevlüd oğlu Osman'ın kapusunda bulunan 500 neferi ile birlikte Gence ve Şirvan'a memur edildiği görülmektedir.⁴⁹ 8 Eylül 1725 tarihinde Keban maden emini marifetiyle Palu hükümeti ve civar yerlerden 4.000 nefer tüfekçi piyade levendinden (tüfeng-endâz) 2.000'i Revan Kalesi'ne gönderilmişti. Geriye kalan 2.000 neferi de Gence Kalesi'nde görev yapması istenmekteydi. Ancak 2.000 nefer tüfekçinin Gence'ye gelme ihtimali bulunmuyorsa Revan'a giden 2.000 tüfekçiden 1.000'inin Gence'ye nakledilmesi emredilmekteydi.⁵⁰ Gence'de dönem dönem askeri yoklamalar da yapılmaktaydı. 21 Nisan 1726 yılında yapılan askeri yoklamada 499 terakkili sipahiden sadece 281'nin bulunduğu ve bu neferlere 8.748 akçe yevmiye verildiği görülmektedir. Yoklamada 199 neferin mahlûl, 10 neferin çalık⁵¹, 8 neferin yoklamada bulunmadığı ve 1 neferinin de firar ettiği belirtilmişti. Terakkili sipahilere 13 Haziran- 8 Eylül 1725 tarihine ait Lezez mevacibleri ile 9 Eylül- 6 Aralık 1725 tarihine ait Masar mevacibleri için toplamda 702.839 akçe (7 yük 2.839 akçe) ödeme yapılmıştır.⁵²

Gence Kalesi'nde ihtiyaç duyulan çadır ve çergerin de Trabzon'dan gönderilmesi için Trabzon cebecibaşı vekili olan Ali Ağa'ya 30 Haziran 1726'da emir gönderilmiştir. Çadır ve çergerler Gence'de bulunan 25. bölük serdengeçti ağası Ali Ağa'ya teslim edilmiş ve mühürlü temessük alımıp deftere kaydedilmiştir.⁵³ Gence'de humbaracı neferlerinin de görev aldığı görülmektedir. Üç sene Gence'de görev yapan ve ardından tayin olan 12 nefer humbaracının yerine yenileri atanmıştır. 9 Eylül 1726 tarihli belgede bu humbaracılarından 4'ünün Niş, 3'ünün Köstendil, 2'sinin Tırhala, 1'inin Ohri, 1'inin Alacahisar ve 1'inin de Selanik sancaklarından Gence'ye geldiği anlaşılmaktadır.⁵⁴ Gence ve Şirvan'a geri dönen 386 nefer terakkili sipahilere günlük 5507 akçe yevmiye takdir

⁴⁸ BOA, C.AS. 4981.

⁴⁹ BOA, C.AS. 16955.

⁵⁰ BOA, C.AS. 24533.

⁵¹ Çalık: Yeniçeri Ocağı'ndan kaydı silinmiş olanlar için kullanılan bir tabirdir. İsmail Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara 2006, s. 274.

⁵² BOA, C.AS. 25901.

⁵³ BOA, C.AS. 19737, vrk. 1-3.

⁵⁴ BOA, C.AS. 24946.

edilmiştir. 2 Haziran- 28 Ağustos 1726 tarihine ait Lezez ve 29 Ağustos- 25 Kasım 1726 tarihine ait Masar mevacibleri için toplamda 9 yük 74.740 akçe ödeme yapılmıştı.⁵⁵

Osmanlı vesikalarında İslam ordusu olarak vasıflandırılan Gence'deki ordunun zahire ihtiyacı Tiflis ve Çıldır eyaletlerinden de temin edilmeye çalışılmıştır. 23 Ağustos 1726 yılında Tiflis Eyaleti'nden 100.000 ve Çıldır Eyaleti'nden de 100.000 kile olmak üzere toplamda 200.000 İstanbul kilesi zahire satın alınmıştır.⁵⁶

7 Aralık 1726 tarihinde Tiflis Muhafızı İshak Paşa'ya gönderilen emirde Gence'de Vezir Mustafa Paşa'nın yanında bulunan askerlerin sayısı dikkate alınarak ihtiyaç duyulan zahirenin Tiflis'ten karşılanması istenmekteydi. Gence Eyaleti'ne bağlı Lori Kalesi'nde bulunan ordunun zahire ihtiyacı da Tiflis, Çıldır ve Kars eyaletlerinden temin edilmişti.⁵⁷ Gence Kalesi'nde bulunan Osmanlı ordusunun zahire ihtiyacı Tiflis Muhafızı İshak Paşa marifetiyle Tiflis ve Çıldır eyaletlerinden satın alınarak bölgeye intikali sağlanmıştı. 26 Haziran 1726 tarihli belgeye göre Vezir Mustafa Paşa'ya ulaştırılmak üzere toplamda 101.103 kile buğday, arpa ve un tedariki sağlanarak ordu defterdarına teslim edilmişti. Defterdar gelen zahireyi deftere titizlikle kaydederdi. Ardından deftere mühürlü temessük verilir ve baş muhasebeye kayıt altına alınır.⁵⁸

19 Haziran 1732 tarihinde Gence Kalesi'nin savunulması için 500 nefer silahdar görevlendirilmişti. Erzurum'a varıncaya kadar ihtiyaç duyulan tayinatlarının kaza ahalipleri tarafından karşılanması için Anadolu'dan Erzurum'a kadar yol güzergâhı üzerinde bulunan kaza kadılarına ve kethüdalarına emirler verildi. Erzurum'a varan silahdarların her bir neferine 1 çift ekme, her 5 neferine 1 kıyye et, 1'er kile arpa verildi. Ağalarına günlük 5 çift ekme, 2 kıyye et, 1'er kile arpa, Silahdar bölüğünde bulunan kethüda, başçavuş, alemdar ve 15 nefer odabaşının her bir neferine 2'şer çift ekme, 1 kıyye et ve 0,5 kile arpa tevzi edildi. 500 nefer silahdarın Gence'ye varıncaya kadar günlük tayinatları verilmesi ve masrafların Erzurum gümrük malından karşılanması hususunda Erzurum kadısına ve gümrük eminine emirler verildi.⁵⁹

1.2. Nakliye

Osmanlı Devleti XVI. yüzyılda düzenlemiş olduğu seferlerde ordu lojistiği konusunda büyük bir deneyime sahipti. Batıda ve doğuda girişmiş olduğu seferlerde ordu güzergâhlarının bulunduğu önemli yerlere zahire ambarları kurmuştu. Temin edilen zahire araba, at, deve ve katırlarla taşınarak

⁵⁵ BOA, C.AS. 52020.

⁵⁶ BOA, MAD.d. 3156, s.218.

⁵⁷ BOA, İE. DH. 2668.

⁵⁸ BOA, MAD.d. 3156 s. 251.

⁵⁹ BOA, C.AS. 51625.

ordunun bulunduğu bölgeye taşınırdı.⁶⁰ Uzun süren seferlerde bilhassa kış aylarında cepheye daha yakın bir bölgelerde ordunun ağırlıklarını taşıyacak hayvanlara yönelik çeşitli kışlaklar yapılırdı ve ertesi sene yapılacak sefer için zaman kazanılırdı. Asker ve hayvanların kışlak yerlerinin tespiti ve zahirenin tedariki ise bölge halkının tasarrufuna bırakılırdı.⁶¹

Gence Kalesi için satın alınan zahire ile mühimmatın nakliyesi de deve, katır ve öküzlerle yapılmaktaydı. Sefer dönemlerinde ordu ağırlıklarının, zahire ve mühimmatın taşınmasında sık sık istifade edilmekteydi. Develerin yük taşıma kapasiteleri de fazlaydı. Ayrıca sıcağa, soğuğa, açlık ve susuzluğa dayanıklıydılar.⁶² Gence’de bulunan Vezir Mustafa Paşa’ya zahire ve mühimmatın ulaştırılması için Yeni İl Türkmen cemaatlerinden Akçakoyunlu ve diğer cemaatlerden istifade edilmişti. Halep kadısı ve mütesellimine 1 Eylül 1725 tarihinde gönderilen emirde Akçakoyunlu ve diğer aşiretlerden istihdam edilen develer için 1724-25 yılı (H. 1138) Halep muhassılı malından 1.636,5 kuruş, 1725-26 yılı Halep cizyesi malından da 6.530 kuruş olmak üzere toplamda 8.166,5 kuruş ödeme yapılmıştı.⁶³

Şirvan ve Gence’de bulunan Vezir Mustafa Paşa’nın ihtiyaç duyduğu un ve arpa Çıldır Eyaleti’nden satın alınarak Tiflis Kalesi ambarına depolanmıştı. Tiflis’ten Gence’ye ulaştırılacak zahirenin nakliyesi için 16 Haziran 1725 tarihinde Tiflis’te bulunan Demürcü Hasanlı ve sair aşiretlerden yeterli miktarda öküz tedariki sağlandı. Nakliye ücreti de Tiflis ordu defterdarı tarafından verildi.⁶⁴ Nakliye için ihtiyaç duyulan öküzlerin karşılandığı diğer bir bölgede Çıldır Eyaleti olmuştur. 16 Haziran 1725 tarihinde Çıldır Valisi İshak Paşa’ya gönderilen emirde Gence’de bulunan Serasker Mustafa Paşa’nın ihtiyaç duyduğu zahire, top ve mühimmatın nakliyesi için 500 mekkari davarının hizmete alınması yönünde emir verildi.⁶⁵ Kars Eyaleti’nde satın alınan zahirenin Gence’ye nakliyesi için de Anadolu’da bazı mahallerde deve, katır ve bargirler kiralanarak Kabkulu menziline tutuldu. 16 Haziran 1725 tarihinde Ahılkelek, Ardahan sancakbeyleri ile Ahıska mütesellimine emirler gönderilerek zahirenin nakliyesi için binek hayvanlara ihtiyaç duyulduğu beyan edildi. Ayrıca Çıldır Eyaleti’nden Göle, Ardahan, Oltu, Benek, Mamervan ve Ahılkelek kazalarından 10.000 öküz hizmete alındı ve masrafları da ordu defterdarı tarafından verildi.⁶⁶

⁶⁰ Ömer İşbilir, “Savaş ve Bölgesel Ekonomi: İran Savaşlarında Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu”, *OTAM*, S: 21, Bahar 2007, s. 21, 22.

⁶¹ Ömer İşbilir, *XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İlaşe, İkmâl ve Lojistik Meseleleri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 1996, s. 26.

⁶² Ahmet Önkal- Nebi Bozkurt, “Deve”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. IX, İstanbul 1994, s. 222-226.

⁶³ *BOA*, C.AS. 46243.

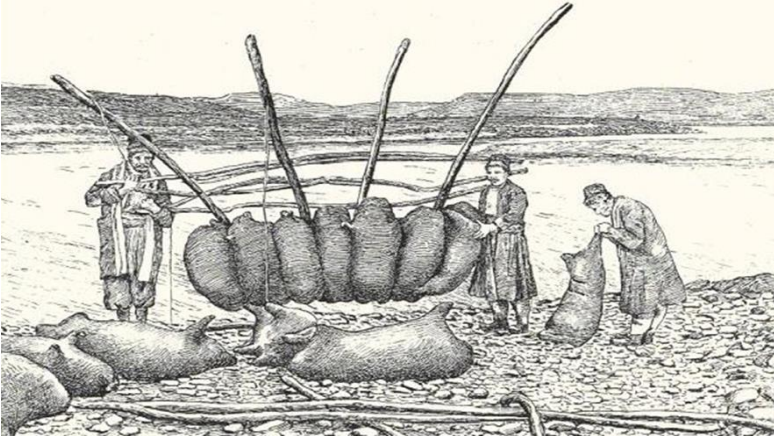
⁶⁴ *BOA*, C.AS. 37973, vrk. 1/a.

⁶⁵ *BOA*, C.AS. 37973, vrk. 1/a-b.

⁶⁶ *BOA*, C.AS. 37973, vrk. 3/a-b.

Tiflis Kalesi ambarında tutulan zahirenin Gence ve Şirvan'da bulunan orduya intikali için Kura (Kür) Nehri üzerinden taşımacılıkta yapılmıştır. 9 Mayıs 1725 tarihinde İstanbul'dan gelen emirde Gence ve Şirvan'a memur edilen Vezir Mustafa Paşa'nın maiyetinde bulunan ordu için Çıldır ve civar bölgelerden toplan zahirenin Tiflis Kalesi ambarlarda tutulduğu ve bu zahirenin Kura Nehri'nde inşa edilecek sallarla birlikte intikali emredilmişti. Salların yapımı için kelek ustalarına ve tulum ihtiyacı vardı. Bu ihtiyaç Diyarbakır Eyaleti'nden karşılanmıştı.⁶⁷ Bilindiği üzere Diyarbakır, Musul, Bağdad ve Basra arasında Dicle Nehri üzerinde keleklerle yapılan nehir taşımacılığı kadim zamanlara kadar gitmektedir. Keleklerin yapımında koyun ve keçi derilerinden istifade edilmekteydi. Koyun ve keçiler göğüs hizasından kesildikten sonra dikilerek ayakları bağlanılır ve insan nefesiyle şişirilirdi. Şişirilen deriye tulum adı verilirdi. Tulumların üzerine bahçıvan sığıcı adı verilen ağaçlardan birer metre aralıklarla sağlı sollu kirişler konulur ve kirişlerin üzerine de ince çubuklar yerleştirilmek suretiyle kare biçiminde bir sal yapılmış olurdu.⁶⁸ Merkezi hükümet Kura Nehri üzerinde inşa edilecek salları için Diyarbakır ve Eğil'den 5.000 adet tulumun satın alınmasını istemişti. Ayrıca keleklerin inşası için de Diyarbakır'dan 50 nefer kelekçi ustası hizmete alındı. Ustaların yoklatılıp Tiflis Kalesi'ne hareket etmeleri hususunda Diyarbakır voyvodası Halil Ağa'ya hitaben emri şerif verildi.⁶⁹

Resim 1: Kelek Yapımını Gösteren Resim⁷⁰

⁶⁷ BOA, MAD.d. 3156, s. 250.

⁶⁸ Emrullah Güney, "Dicle Irmağında Kelek Taşımacılığı", *Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, S: 2, Ankara, Şubat 1990, s. 323- 325.

⁶⁹ BOA, MAD.d. 3156, s. 250.

⁷⁰ <https://sites.google.com/site/tekyeli/kelek>.

Kafkasya'da bulunan Osmanlı ordusu için satın alınan zahirenin nakli için gerekli binek hayvanlar Erzurum, Kars ve Tiflis'ten tedarik edilmişti. 19 Ekim 1728 tarihli belgede Revan ve Gence kaleleri için satın alınan zahirenin nakliyesi için ihtiyaç duyulan binek hayvanlarının Erzurum, Kars, Çıldır ve Tiflis'ten temin edildiği görülmektedir. Revan mütesellimi İbrahim Ağa marifetiyle Tebriz Kalesi için 30.000 kile un ve 90.000 kile arpa satın alınmıştı. Zahirenin nakliyesi için Erzurum gümrük emini tarafından 750 deve ve 1.500 katır hizmete alındı. Deve ve katırların bölgeye intikali için dergâh-ı muâllama gedüklülerinden Bağdadlı Ali görevlendirilmişti. Kars Eyaleti'nde ise 300 kıt'a araba ve 1.000 adet öküz temin edilmişti. Tiflis'ten tedarik edilen davarlarla birlikte Revan Kalesi'ne zahire nakliyesi gerçekleştirildi. Revan Kalesi'nin zahire ihtiyacı karşılanmıştı. Çıldır Eyaleti'nden gelen öküzlerle mevcut binek hayvanlarının sayısı takviye edildi. Gence'ye ulaştırılmak üzere Tiflis ve Çıldır eyaletlerinden toplamda 15.000 kile un ve 30.000 kile arpa satın alınmıştı. Zahirenin intikali sağlanarak Vezir Mustafa Paşa'ya teslim edildi. Revan'da olduğu gibi Gence Kalesi'nin de zahire ihtiyacı da karşılanmıştı. Zahirenin yanında Gence için koyunda tedarik edildi. Erzurum gümrük emini tarafından Erzurum ve Çıldır'dan 7.500 adet koyun satın alınarak Gence'ye ulaştırıldı.⁷¹

Osmanlı-Safevi harpleri boyunca menziller sürekli işlerlik kazandı ve ihtiyaca binaen yeni menzillerde yapıldı. Kars ile Gence arası uzaklık 392 km idi ve yol 69 saat sürmekteydi. Kars'tan Gence'ye 5 menzil bulunmaktaydı. Bu menziller; Karascı, Akçakale, Eskibari, Halayık ve Gence idi. Tiflis ile Gece arasında Ulugöl adında bir menzil bulunmaktaydı.⁷² Gence merkezinde bulunan ulaklar için Gence ve Halha arasında yeni menzillerin kurulması kararlaştırıldı. Ayrıca Tiflis Eyaleti'ne bağlı Kazak sancağında kazak beyinin bulunduğu mahalde de bir menzilin yapılması istendi. Ulakların masrafları da Tiflis hazinesinden karşılandı. Masrafların karşılanması için Tiflis muhafızına ve defterdarına 22 Haziran 1732 tarihinde ferman gönderildi.⁷³

1.3. Zahireye Yapılan Masraf

Osmanlı ordusunun sefer organizasyonunun önemli bir bölümünü teşkil eden zahirenin temin ve intikali önemli bir masraf gerektirmekteydi. Bu devlet için önemli bir yükü. Maaş ödemelerinden sonra en büyük gider kaleminin zahire ve nakliyesi oluşturmaktaydı. Binek hayvanlara yapılan nakliye masrafı

⁷¹ BOA, C.AS. 27439.

⁷² Cemal Çetin, *Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya 2009, s.149.

⁷³ BOA, C.AS. 29237.

da satın alınan buğday ve arpaya göre daha fazla hazineye yük getirebiliyordu. Dolayısıyla karayolu taşımacılığı hem pahalı hem de meşakkatliydi.⁷⁴

Osmanlı-Safevi harplerinde ordu için satın alınan zahirenin masrafları İstanbul'da Hâzine-i Âmire'den karşılanabildiği gibi Erzurum, Tiflis, Trabzon, Diyarbakır, Maraş, Adana, Ankara ve Kayseri gibi kazaların sahip olduğu gümrük, voyvodalık, cizye, avarız ve mukataa gelirlerinden de sağlanabiliyordu.⁷⁵

28 Ağustos 1726 tarihinde Gence Kalesi'nde bulunan ordunun zahire ihtiyacı Kars Eyaleti'nden temin edilmiş ve mubayaa işine Mehmed Ağa memur edilmişti. Zahirenin masrafları da 1726-1727 yılı (H. 1138) Maraş, Adana, Ankara ve Kayseri kazalarının cizye gelirlerinden istifade edilmişti. Ankara kazasından 6.000 kuruş, Maraş kazasından 4.000 kuruş, Adana kazasından 3.000 kuruş ve Kayseri kazasından 2.000 kuruş olmak üzere toplamda 15.000 kuruş cizye geliri zahirenin masrafına ödenmişti.⁷⁶

Osmanlı Devleti'nin Kafkasya serhaddinin de bulunan Revan, Gence ve Tiflis'te bulunan ordunun zahire ihtiyacı 15 Temmuz 1731 tarihinde Erzurum'dan karşılanmıştı. İstanbul'dan Erzurum mütesellimine, kadısına ve gümrük eminine gönderilen emirde Erzurum Eyaleti'nin mahsuldar bir memleket olduğu Trabzon'dan gönderilen peksimetten başka 30.000 kile buğday, 20.000 kile un ve 100.000 kile arpanın acilen satın alınması isten-mekteydi. Söz konusu zahire yeni mahsul olması şartıyla Erzurum Eyaleti'ne bağlı kazalardan tedarik edilmişti. Ayrıca zeamet, tımar ve çiftlik sahiplerinin ellerinde bulunan zahire için nakit ödeme yapıldı. Ortaya çıkan masraf ise 25.000 kuruştı. Merkezi hükümet zahirenin alınma muhalefet edenlere karşı kalebentlik cezasının tatbik edileceği, buna rağmen yine de inatlarına devam ederlerse emval ve eşyalarına el konulacağı, haklarından gelinmesi için de isimlerinin İstanbul'a bildirilmesi hususunda taşra yöneticilerine emirler gönderdi.⁷⁷

3 Aralık 1732 tarihli belgede Kars Eyaleti'nden toplamda 180.000 kile zahire satın alındığı ve bu zahirenin 75.000 kilesinin Revan Kalesi'ne nakledildiği beyan edilmiştir. Revan Kalesi için satın alınan zahireye ve nakliyesine 60.000 kuruş ödeme yapılmıştır. Bu masraf Erzurum gümrük emini tarafından ödenmişti. Geriye kalan 105.000 kile zahirenin yarısı Gence'ye yarısının da Tiflis'e nakledilmesi gerekmektedir. Fakat İstanbul'a gönderilen arzuhalde Hazine-i Âmire'den para gelmediğinden zahirenin intikalinin mümkün olmadığı, paranın tedarik edilmesi halinde zahirenin develere

⁷⁴ Bkz. Uğur Demlikoğlu, *Osmanlı-İran Savaşlarında Askeri ve Lojistik Bir Üs: Diyarbakır (1723-1747)*, Ankara 2022.

⁷⁵ BOA, C.AS. 14803, vrk. 2/a-b; BOA, C.AS. 36759; BOA, C.AS. 36759; BOA, AE.SAMD III. 16296; BOA, C.AS. 14803, vrk. 1/a-b; BOA, C.AS. 54118.

⁷⁶ BOA, AE.SAMD III. 16296.

⁷⁷ BOA, C.AS. 37600.

yüklenilip bölgeye biran önce hareket edileceği bildiriliyordu.⁷⁸ 3 Aralık 1732 tarihinde Erzurum Valisi Osman Paşa'nın İstanbul'a gönderilen bir arzuhalden Erzurum'da satın alınan zahire için Pasinler ve Erzurum gümrük malından 25.000 kuruş havale edildiğini ve ihtiyaç olması halinde 63.125 kuruş ödemenin daha yapılabileceğini bildirmekteydi. Ayrıca Revan muhafızı İbrahim Paşa'nın Erzurum ambarından zahire talebinden bulunduğu dair mektubunun gelmesinden 2 gün önce 600 deve hazır bekletilmişti. Gence Valisi Ali Paşa Kars'tan zahirenin nakliyesi için 404 deve göndermişti. Kars'ta bulunan Sivas Valisi Hüseyin Paşa bu develere zahire nakliyesini yapmak yerine Erzurum'a göndermişti. Hüseyin Paşa, Erzurum Valisi Osman Paşa'ya gönderdiği mektupta 1.000 devenin nakliye ücretini ödemesini talep etmekteydi. Fakat Osman Paşa bu talebi bir şikâyet olarak İstanbul'a bildirmiştir. Devlerin nakliye ücretini vermeye memur olmadığı halde böyle bir emrin kendisine Kars'ta bulunan Sivas Valisi Hüseyin Paşa tarafından verildiğini bildirmekteydi.⁷⁹

Safevi Devleti'nde siyasi ve askeri alanlarda önemli değişimler meydana geldi. Doğuda Afganlar, batıda Osmanlı Devleti, kuzeyde ise Rusya tarafından kısaca alınan Safevi hükümeti yeniden toparlanma eğilimine girdi. Şah II. Tahmasb, Eylül 1726 tarihinde Afşar Türkmenlerinden olan Nadir'e Tahmasb Kulu Han unvanını vererek ordunun başına kumandan tayin etti. Nadir, Doğuda Abdali ve Gılcay Afganları üzerine yürüdü. Kaçar hanedanının başında bulunan Fethi Ali Han'ı bertaraf ederek büyük bir rakipten kurtuldu.⁸⁰ Safevi Devleti'nin batısını kontrol eden Eşref Şah'ın 29 Eylül 1727 tarihinde Osmanlı Devleti ile 9 maddeden oluşan ve şartları çok ağır olan bu antlaşmayı tanımadı. Batıya yönelerek Eşref Şah ile yaptığı 3 savaştan da galibiyet elde etti. İsfahan'a gelerek Şah II. Tahmasb'ı 7 yıl aradan sonra yeniden tahta geçmesini sağladı.⁸¹ Nadir, Nihavend Kalesi'ni 1 Temmuz 1730 tarihinde, Hemedan'ı 7 Temmuz ve Tebriz'i 12 Ağustos da ele geçirdi. 1730 tarihinde İstanbul'da çıkan Patrona Halil isyanıyla Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum, İran sınırındaki hudut komutanları arasındaki anlaşmazlıklar Nadir'in işini kolaylaştırmış ve topraklarını genişletme imkânı elde etmiştir.⁸²

Nadir'in Osmanlı Devleti'ne yaptığı taarruzlara karşılık hudut bölgelerinde bulunan kalelerin tahkim ve takviyesine önem verilmiştir. Ordunun ihtiyaç duyduğu mühimmat ve zahire sınır hattında bulunan birliklere intikali

⁷⁸ BOA, C.AS. 14803, vrk. 1/a-b.

⁷⁹ BOA, C.AS. 14803, vrk. 2/a-b.

⁸⁰ Abdurrahman Ateş, *Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)*, Altınpost Yayınları, Ankara 2012, s. 113-115.

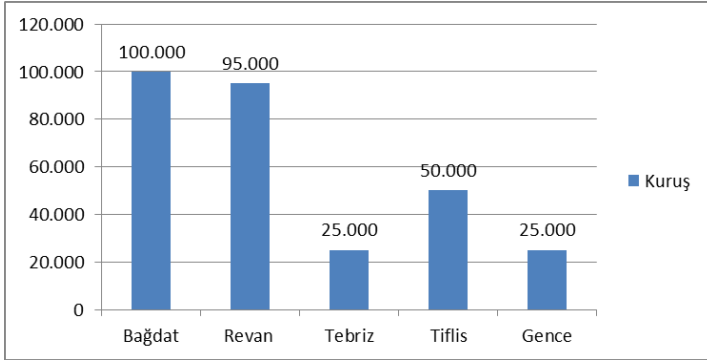
⁸¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C: IV/ I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, s. 198, 199; Ateş, *a.g.e.*, s. 120-124.

⁸² Vlademir Minorsky, "Nadir", *İslam Ansiklopedisi*, C: IX, Milli Eğitim Bakanlığı, Eskişehir 2001, s.22.

devam edilmiştir. Gence Kalesi'nin takviyesi için askeri birlikler de bölgeye intikal etmişti. 11 Ocak 1730 tarihinde Gence ve Tob-Karaağaç kalelerinde 483 nefer kapıkulu askeri görev almış kendileri günlük 2.395 akçe yevmiye verilmiştir.⁸³ 26 Ocak 1730 tarihinde Diyarbakır Eyaleti'nden 1.000 nefer piyade levendi Gence'ye memur edilmiştir. Leventlerin ulûfe, bahşiş, çadır, çerge ve diğer mühimmatları için 1.000 kuruş masraf yapılmıştır. Bu masraf Hâzine-i Âmire tarafından karşılanmıştır.⁸⁴ Kalede bulunan ordunun maaş ve diğer ihtiyaçları için yapılan ödemelerde gecikmelere ve aksamalarda meydan gelebiliyordu. Gence Kalesi'nde hizmette bulunan kapıkulu ve serdengeçti neferlere 30.000 kuruş mevacib ödemesinin yapılması gerekmektedir. Ancak Gence hazinesinin kifayet etmemesi üzerine bu meblağ 3 Mayıs 1730 tarihinde Gence mukataası malından karşılanmıştır.⁸⁵ Gence Kalesi'nin muhafazasında bulunan dergâh-ı muâllama yeniçerileri, cebeci, topçu ve top arabacılarının 1729-30 yılı (H.1142) mevacib ve kışlık elbise (zemistâni) masrafları için bir miktar ödeme yapılmış fakat geriye kalan 30.000 kuruşluk kısmı için yeterli ödenek bulunamamıştı. İhtiyaç duyulan ödenek de 1730-31 yılı (H. 1143) Erzurum cizyesinin ikinci taksitinden verilmek suretiyle karşılandı.⁸⁶ 8 Mayıs 1730 tarihinde kalede yapılan yoklamada 130 cebeci görev yapmaktaydı. Bu sayı 24 Şubat 1734 yılında 500'e yükseldi.⁸⁷ Çeşitli sınıflara mensup askeri birliklerin bölgede bulundurulması zahire ihtiyacını elzem bir hale getirmekte ve masrafları da artırmaktaydı. Aşağıdaki grafikte 1729-30 (H. 1142) yılında Bağdad, Tebriz, Revan, Tiflis ve Gence kalelerine yapılan masraflar ortaya konulmuştur.

Grafik 1: 1729-30 Yılı (H. 1142) Bağdad, Revan, Tebriz, Tiflis ve Gence'ye Yapılan Zahire Masrafı⁸⁸

⁸³ BOA, C.AS. 28738.

⁸⁴ BOA, C.AS. 4678.

⁸⁵ BOA, C.AS. 32044, vrk.1.

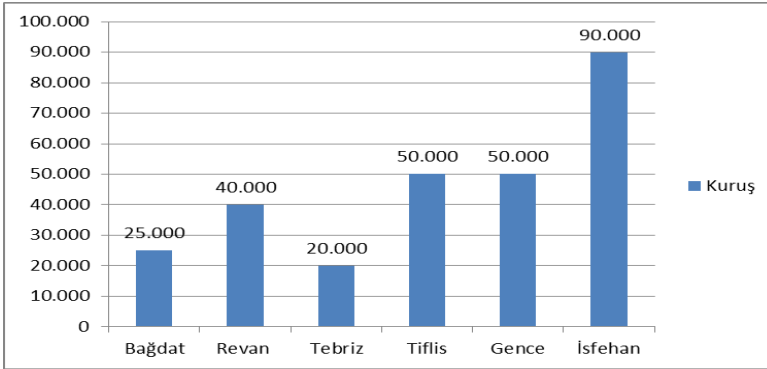
⁸⁶ BOA, C.AS. 32044, vrk.3.

⁸⁷ BOA, C.AS. 19566.

⁸⁸ BOA, D.BŞM.d. 40974, s. 1.

Yukarıdaki grafikte en fazla zahirenin Bağdad ve Revan'a yapıldığı görülmektedir. Tahmasb Kulu Han Nadir'in Osmanlı hudut bölgelerine doğru taarruzları neticesinde bahsi geçen kalelerde daha fazla asker bulundurulmuş ve haliyle bu bölgelere yapılan zahire masrafı da artmıştır. Aşağıdaki grafikte 1730-31 yılı (H.1143) Bağdad, Revan, Tebriz, Tiflis, Gence ve İsfahan kalelerine yapılan zahirenin masrafı verilmiştir.

Grafik 2: 1730-31 Yılı (H.1143) Bağdad, Revan, Tebriz, Tiflis, Gence ve İsfahan Kalelerine Yapılan Zahirenin Masrafı⁸⁹

1730-31 yılı verilerini 1729-30 yılı verileriyle karşılaştırdığımızda Bağdad, Revan ve Tebriz'e yapılan zahire masrafının düştüğü buna mukabil Gence'ye yapılan zahire masrafının iki kat arttığı görülmektedir. Nadir'in Kafkasya'ya yönelik harekâtı bu bölgedeki zahire masraflarını da artırmıştı.

Tiflis Muhafızı İshak Paşa'ya 5 Nisan 1731 yılında gönderilen hükümden Gence ve civar bölgelerin daha önceden ihtiyaç duyduğu 40.000 kile buğday ve arpanın Tiflis'te depolandığı buğdayın her bir kilesi için 50 akçe arpanın her bir kilesi için 30 akçe rayiç bedelle satın alındığı anlaşılmaktadır. Söz konusu zahirenin masrafı 1728-29 Tiflis hazinesi irsaliyesinden karşılanmıştı. Daha sonradan Çıldır ve Tiflis'ten satın alınacak zahirenin kile başına rayiç bedellerinde artış görülmektedir. Çıldır Eyaleti'nden satın alınan buğday ve arpanın kilesine 60 akçe, Çıldır Eyaleti'nde buğday için 60, arpa için de 40 akçe değer belirlenmiştir. Çıldır Eyaleti'nden Tiflis'e nakledilecek her 4 kile buğday ve arpanın nakliye bedeli 3 kuruştur. Tiflis Eyaleti'nden satın alınan her 4 kile buğday ve arpanın alım ve nakliyesine 2,5 kuruş bedel ortaya konuldu. Çıldır'ın coğrafi olarak uzak olması masrafları artıran bir unsurdu. Çıldır'dan satın alınan zahireye nakliyesi ile birlikte kile başına 91 akçe masraf oluştururken, Tiflis'te

⁸⁹ BOA, D.BŞM.d. 40974, s. 1.

bu masraf kile başına 70 akçedir. Gence Kalesi için Tiflis'ten toplamda 280.000 kile zahire irsal edilmiştir. Zahire için 13.333 kuruş ödeme yapılmıştır. Bu meblağda Tiflis hazinesi irsaliyesinden karşılanmıştır.⁹⁰

Gence Kalesi'nde bulunan Osmanlı ordusunun ihtiyaç duyduğu zahirenin karşılandığı diğer bir bölgede Şirvan olmuştur. 14 Haziran 1732 tarihli belgede daha önceden Gence Kalesi için Şirvan Eyaleti'nde zahire alımının gerçekleştiği ve Şirvan Hanı Serhan Han tarafından 30.000 kuruşluk masraf yapıldığı anlaşılmaktadır. Söz konusu masraf Revan Kalesi Muhafızı İbrahim Paşa'nın zaptında bulunan mevacib fazlası akçeden ödenmiştir. "Mevacib fazlası akçe" tabirinden kasıt vefat, mahlûl ve firar gibi sebeplerle yeniçerilere yapılmayan ödemelerden arta kalan paradır. Gence Kalesi'nde bulunan ordunun Safevi baskısına karşılık takviyesine devam edilmiş Şirvan Eyaleti'nden ikinci bir defa zahire alımı yapılmak istenmiştir. Fakat Şirvan muhafızı İstanbul'a gönderdiği mektubunda kendi askerlerinin zahire ihtiyacından dolayı bu emri yerine getiremeyeceğini bildirmişti. Bunun üzerine ihtiyaç duyulan zahire Karabağ, Şeki, Şemkir ve Gence eyaletlerinden temin edilmeye çalışıldı. Söz konusu bölgelerden temin edilen zahire için 20.000 kuruş ödeme yapıldı. Bu ödeme Revan Muhafızı İbrahim Paşa'nın yanında bulunan mevacib fazlası akçeden karşılandı. Zahirenin alımına ve nakliye hizmetinde bulunanlara ödemeler nakit olarak gerçekleştirildi.⁹¹ 14 Haziran 1732 tarihinde Gence Kalesi'nde bulunan kapıkulu ve yerli yeniçerilerin zahire ihtiyacı Kars Eyaleti'nden temin edilmiş ve 80.000 kuruş masraf orta çıkmıştı.⁹²

Belgede "miri farisan leventleri" olarak tabir edilen Gence Valisi Ali Paşa'nın maiyetinde bulunan bölgenin mahalli kuvvetlerinin ulûfe ve tayinatları da ödenmiştir. Vezir Ali Paşa'nın emrinde 1.492 nefer, Bereşkât'da 252 nefer, Çelebred'de 24 nefer, Halha'da 100 nefer olmak üzere toplamda 1.868 nefer miri farisan leventlerinin ulûfe ve tayinatları Gence hazinesince ödenmiştir. 1731/32 yılı (H.1144) Gence hazinesinden ödenen tutar 10.001,5 kuruştur. Bu meblağ Gence mukataası ve cizyesinden oluşmaktaydı.⁹³ 23 Haziran 1732 tarihinde Tebriz'den 250 dalkılıç neferi Gence'ye gönderildi. Merkezden gelen emirde dalkılıç neferlerinin yoklamasının yapılarak mevcut olanlarla olmayanlarının tespit edilmesi istenmekteydi.⁹⁴

Gence Valisi Ali Paşa'nın 12 Aralık 1732 tarihinde İstanbul'a gönderdiği mektupta ellerinde bulunan zahirenin bir kaç ay yetebileceğini dolayısıyla zahire ve bazı masraflar için para talebinde bulunmuştu. Dergâh-ı Âli Bevvabbaşı Bozoklu Mehmed Ağa bir adamını Ali Paşa'ya göndererek Kars'tan Gence'ye

⁹⁰ BOA, C.AS. 36759.

⁹¹ BOA, C.AS. 51021.

⁹² BOA, C.AS. 29237.

⁹³ BOA, C.AS. 29237.

⁹⁴ BOA, C.AS. 34838.

zahire nakliyesi için mekkari bulunmadığından dolayı bu sevkiyatın gerçekleşemediğini bildirmişti. Ancak Ali Paşa'ya Erzurum mekkari ağasından gelen bilgide ise masrafları Kars'ta ödenmek şartıyla 200 devenin bölgeye gönderildiği haberi ulaşmıştı. Dolayısıyla ortaya çıkan bu tezatlığı bir şikâyet olarak İstanbul'a bildirmişti. Mektubunda zahire için 40.000 kuruş harcadığını ancak yeni gelen neferlerle ordu sayısının 15.000'e ulaştığı için ordunun zahire ihtiyacının devam ettiğini bildirdi. Askerlere 6,7 ay yetecek peksimetin Erzurum ve Kars'tan tedarik edilmesini gerektiğini belirtti. Tahmasb Kulu Han Nadir'in Uğursuz Han adındaki bir ayanını birkaç bin adamıyla bölgeye gönderdiğini ve Uğursuz Han'ın Aras Nehri'ni geçip Karadağ köylerinde ve bazı zamanlar Aras Nehrinde görüldüğünü mektubunda belirtmişti. Ayrıca Safevi ordusunun Hudaferin Köprüsü'ne doğru geldiğinde Koç Ali Paşa'nın emrinde bulunan miri farisan leventleri ve 3.000 tımarlı sipahi ile harekete geçip köprü'nün öbür tarafında beklemişlerdi. Vezir Ali Paşa mektubunda düşman ordusunun köprüyü geçmediği gibi Osmanlı askerlerinin de köprü'nün öbür tarafına geçmelerine izin vermediğini belirtmişti. Ardından Safevi ordusu geri dönmüş Karadağ'a çekilip Gümüşler yoluyla harekete geçmişti. Fakat düşmanın hangi gün Gence'ye doğru hareket edeceği bilinemediğinden ordunun rahat etmesi için zahirenin tedarik edilmesi gerektiğini bildiriyordu. Gence Kalesi'nde görevli müstahfız, gönüllüyân-ı yemin ve yesar ve yerli neferlerinin 9 aylık maaşlarına 29.216 kuruş ödeme yapıldı. Vezir Ali Paşa, Şirvan Hanı Surhay Han'ın Tob-karaağaç kalesine gitmek için kendisinden birkaç bin asker talep ettiğine dair beyanı da mektubunda bildirmişti. Karadağ'da bulunan Koç Ali Paşa'nın kendisine gönderdiği mektupta Uğursuz Han'ın yanında bulunan 7 hanla birlikte Hudaferin Köprüsü kenarında ordu kurduğunu ancak hangi gün harekete geçeceğini bilemediğini, köprü'nün diğer tarafının ise Osmanlı askerleri tarafından tutulduğunu anlatmıştı. Vezir Ali Paşa, Gence Kalesi'nin tahkimatı için de 370 zir'a⁹⁵ (271 m) hendeğin kazılmasına, bu işi yapacak ustalara ve kil taşından yapılacak duvara 10.969 kuruş 10 para masrafın ortaya çıktığını ifade etmekteydi.⁹⁶

Osmanlı Devleti şark sınırındaki serhat kalelerinden Revan, Gence, Van ve Tiflis'in ihtiyaç duyduğu zahire, top ve mühimmatı İstanbul'dan Trabzon'a ulaştırmıştı. Söz konusu mühimmatın Trabzon'dan Erzurum'a ve Erzurum'dan da düşmanla temas hattına daha yakın olan Van, Tiflis ve Gence gibi bölgelere kaydırılması gerekmektedir. Trabzon ambar emini olan Mustafa'ya 9 Haziran 1733 tarihinde gönderilen emirde Erzurum'a nakledilecek top ve mühimmat ile birlikte ambarda bulunan zahirenin nakliyesi için 1732-33 yılı (H.1145) Trabzon

⁹⁵ XVI. yüzyılda mimar arşının değeri 73,333 cm'dir. Bkz. Mehmet Erkal, "Arşın", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: III, s. 412.

⁹⁶ *BOA*, C.AS. 14964.

hazinesi malından 5.000 kuruş ödenmesi ve bu ödeneye ek olarak 7.500 kuruş daha masrafın yapılması istenmekteydi. Fakat Trabzon'dan İstanbul'a gelen haberde zahire ve mühimmat için daha önceden verilmesi gereken 5.000 kuruş ödenememiş ve mekkari davaları da Trabzon'dan temin edilememişti. İhtiyaç duyulan mekkariler Bayburt ve Erzurum'dan tedarik edildi. Trabzon hazinesi malından verilemeyen 5.000 kuruş Gümüşhane Emini Mustafa tarafından karşılandı. Ayrıca Hâzine-i Âmire'den de 10.000 kuruş nakit olarak gönderildi. Trabzon İskelesi'nde tutulan mühimmat ile ambarda bulunan zahire mekkarilerle Erzurum'a intikal ettirildi.⁹⁷

Fotoğraf 1: Hudaferin Köprüsü⁹⁸

Safevi komutanı Nadir, 1734 yılının Ocak ayında Bağdad önlerine gelerek kaleyi kuşattı. Bağdad Muhafızı Ahmet Paşa'ya elçi göndererek Revan, Gence, Şirvan ve Kahet eyaletlerini istedi. Ahmed Paşa bu teklifi hemen reddetmedi. Zira kalede yeteri kadar savunma kuvveti yoktu ve savunma için yeterli hazırlıklar da yapılmamıştı. Nadir Han'a gönderdiği mektupta durumu İstanbul'a bildireceğini ve alacağı cevaba kadar kendisine 70, 80 gün mühlet vermesini istedi. Ancak Nadir beklemeyip İran'a geri döndü.⁹⁹ 1 Nisan 1734

⁹⁷ BOA, C.AS. 54118.

⁹⁸ Kaynağını Türkiye'den alıp Ermenistan, Azerbaycan ve İran sınırından geçerek Hazar Denizi'ne dökülen Aras Nehri üzerinde kurulmuştur. Tarihi köprü 13. Yüzyılda İlhanlılar tarafından inşa edilmiş olup İpek yolu güzergâhı üzerinde bulunmaktadır. Azerbaycan'ın Cebrail İli ile İran'ın Hudaferin şehrini birbirine bağlamaktadır. <https://orhaajans.com/birlesik-azerbaycanin-semبولu-hudaferin-koprusu>/<https://www.tyb.org.tr/selcuk-turkiyilmaz-yeni-bir-donemin-gostergesi-olarak-hudaferin-koprusu-45977h.htm>

⁹⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C: IV/I, s. 226,227.

tarhinde ıldır Valisi Yusuf PaŖa'ya gönderilen emirde yanında bulunan kapusu halkıyla birlikte Gence Valisi Ali PaŖa'ya katılması istendi.¹⁰⁰

Bağdad ve Musul'dan çekilen Nadir Han, Kafkasya'ya doğru hareket etti. Ŗirvan zerine yürüdü. Surhay Han'ın Daęistan bölgesinde bulunmasını istifade ederek Ŗamahı'deki KızılbaŖların da yardımıyla 24 Ağustos 1734'te Aras Nehri'yle Kura Nehri'nin birleŖtięi yerden Ŗirvan'a girdi. 28 Ağustos'ta Ŗamahı'yi ele geçirdi. Ŗirvan Hanı Surhay Han, Ŗamahı'yi geri almak için harekete geçmek istemiŖ fakat yanında bulunan komutanlara itimadı kalmadığından Tiflis Valisi İŖhak ve Gence Valisi Ali PaŖa'dan yardım istemiŖti. Gence'de bulunan Tatar ordusunun kumandanı Nureddin Sultan yardım etmiŖti. Surhay Han 27 Eylül 1734 yılında Safevi kuvvetlerini yenilgiye uęratmıŖ onları kararghlarına kadar takip etse de kuvvetlerinin azlığından dolayı geri çekilmek zorunda kalmıŖtı. Surhay Han, İnan ordusuyla iki defa daha savaŖmıŖ ancak baŖarısız olarak Kumuk bölgesine geri ekilmiŖti.¹⁰¹ Ŗirvan ve Ŗamahı'yi ele geçiren Nadir, Ekim 1734 tarihinde Gence'ye doğru harekete geçti ve Gence yakınlarındaki Gök Kilise'ye vardı. 10.000 kadar süvari ile Karasak geçidini geçerek Gence Kalesi'ni kuŖattı. Gence Valisi Ali PaŖa durumu İstanbul'a bildirdi. Osmanlı hükümeti Gence'nin kurtarılması için ıldır, Tiflis, Revan, Erzurum ve Van beylerine emirler gönderdi. Serasker Abdullah PaŖa'nın ordusuna katılmaları istendi.¹⁰² Nadir Han, Gence kuŖatmasının 2. ayında 10.000 kiŖilik bir orduyu Tiflis'e gönderdi. Ardından Gori, Ordubad, Yezd Ŗehirlerini ele geçirdi. Gence Kalesi'nin kurtarılması için bölgeye gelen Abdullah PaŖa ve sınır komutanlarının gayretleriyle 3 ay muhasarada kalan Gence kurtarıldı.¹⁰³ Ancak Serasker Ahmet PaŖa'nın 18 Haziran 1735 tarihinde Arpaçay SavaŖı'nda Nadir Han'a yenilmesi zerine 9 Temmuz 1735 tarihinde Gence Safevi kuvvetlerinin eline geçti.¹⁰⁴

Sonuç

IV. Murad döneminde imzalanan Kasr-ı Ŗirin AntlaŖması'ndan sonra Osmanlı-Safevi iliŖkileri uzun bir sükûnet döneminde girmiŖti. Ancak bu durum III. Ahmed (1703-1730) döneminde bozuldu. Safevi Devleti'nde baŖlayan i karıŖıklıklar, doğuda İnan'a karŖı Afganların baŖlattıęı taarruzlar ve kuzeyde Rusların Kafkasya'ya doğru ilerlemesi Osmanlı- Safevi iliŖkelerini bozulmasına neden oldu. 1723 yılından baŖlayan ve Osmanlı Devleti için yıpratıcı olan Safevi harpleri fasılalarla 1747 yılına kadar devam etti. 1723 yılında Erzurum'dan hareket eden Osmanlı orduları Kars zerinden Tiflis'e ve oradan da Gori,

¹⁰⁰ BOA, C.AS. 47012.

¹⁰¹ UzunarŖılı, *Osmanlı Tarihi*, C: IV/I, s. 228.

¹⁰² AteŖ, *a.g.e.*, s. 170.

¹⁰³ UzunarŖılı, *Osmanlı Tarihi*, C: IV/ I, s. 228,229.

¹⁰⁴ Efendizade, *a.g.m.*, s. 19.

Gence, Şamahı, Şeki, Şirvan ve Revan gibi Azerbaycan'ın önemli şehirlerini ele geçirdi. Osmanlı Devleti sınırlarını kısa sürede Kafkasya'dan Hazar Denizi'ne kadar genişletme imkânını elde ettiler. Osmanlı merkezine oldukça uzak serhat bir bölgede bulunan Gence'nin elde tutulması için çeşitli sınıflara mensup askeri birlikler kaydırıldı, bu ordunun mühimmat ve zahire ihtiyacı karşılanmaya çalışıldı.

Askeri ve lojistik organizasyonun önemli bir unsurunu teşkil eden zahirenin ordunun bulunduğu Gence'ye intikali dönemin şartları içerisinde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Gence Kalesi'nin zahire ihtiyacı kendi bölgesinden karşılandığı gibi Karabağ, Şeki, Şemkir Şirvan ve Tiflis gibi kendisine yakın bölgelerden de temin edilmiştir. Ayrıca Anadolu'da Çıldır, Kars, Erzurum ve Trabzon ambarlarında mevcut bulunan zahire de deve, öküz, katır gibi binek hayvanlarla Gence'ye intikali sağlanmıştır. Erzurum, Kars ve Çıldır eyaletlerinden temin edilen zahire miktarı diğer bölgelere nazaran daha fazladır. Zahirenin intikalinde çeşitli Türkmen cemaatlerinden istifade edilmiştir. Halep Eyaleti'nde bulunan Yeni İl Türkmenlerinden Akçakoyunlu cemaati ile Tiflis'te bulunan Demürcü Hasanlı cemaati nakliye hizmetinde bulunmuşlardır.

Zahire nakliyesi için nehir taşımacılığında istifade edilmiştir. Tiflis ambarında bulunan zahirenin Gence ve Şirvan'da bulunan orduya intikali için Kura Nehri üzerinden taşımacılıkta yapılmıştır. 9 Mayıs 1725 tarihinde İstanbul'dan gelen emirde Tiflis Kalesi ambarlarda tutulan zahirenin Kura Nehri'nde inşa edilecek sallarla birlikte intikali sağlanmıştır. Salların yapımı için kelek ustaları ve tulum ihtiyacı Diyarbakır Eyaleti'nden karşılanmıştı. Kura Nehri üzerinde inşa edilecek sallar için Diyarbakır ve Eğil'den tulum satın alınmıştı. Keleklerin inşası için de Diyarbakır'dan 50 nefer kelekçi ustası hizmete alınmıştı.

Osmanlı-Safevi savaşlarında İstanbul'dan gönderilen zahire ve mühimmat Trabzon İskelesi'nde nakledilmişti. Trabzon İskelesi'nde bulunan mühimmat ile Trabzon ambarında bulunan zahireler kiralanan binek hayvanlarla Bayburt üzerinden Erzurum, Kars, Van, Tebriz, Tiflis ve Gence'ye intikali sağlanmıştı. Mühimmat ve zahire masrafları ile nakliye ücretleri İstanbul'da Hâzine-i Âmire'den karşılanabildiği gibi Erzurum, Tiflis, Trabzon, Gence, Adana, Ankara, Diyarbakır, Maraş, Ankara ve Kayseri kazalarının gümrük, cizye, mukataa gibi çeşitli gelirlerden de istifade edilmişti. Nadir Han'ın Kafkasya'ya yönelik taarruzlarına karşılık Osmanlı Devleti bölgenin tahkim edilmesine önem vermiştir. Bu durum bölgedeki zahire miktarını ve masraflarının artmasına sebep olmuştur.

KAYNAKLAR

1.Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi Dairesi Başkanlığı (BOA)

Bâb-1 Âsafî Divân-ı Hümâyûn Mühimme Defterleri (A.DVN. MHM) Defter No: 131, 133.

Maliyeden Müdevver Defter Tasnifi (MAD. d.) Defter No: 1943, 6123, 17016, 6575, 3156.

Ali Emiri III. Ahmed (AE.SAMD.III.) Dosya No: 16296.

Bâb-1 Defteri Baş Muhasebe Kalemî Defterleri (D.BŞM. d.) Defter No: 40974

İbnülemin Dahiliye (İE. DH.) Dosya No: 2668.

Mevkufât Kalemî Defterleri (D.MKF. d.) Defter No: 29061, 30694.

Muallim Cevdet Tasnifi Askeriye (C. AS.) Dosya No: 14964, 54118, 37791, 4981, 16955, 24533, 25901, 19737, 24946, 52020, 51625, 46243, 37973, 27439, 37600, 14803, 28738, 4678, 32044, 19566, 36759, 51021, 29237, 34838, 54118, 47012.

2.Kitap ve Makaleler

AKA, İsmail; *Timurlular*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993.

AKTEPE, M. Münir; *1720-1724 Osmanlı-İran Münasebetleri ve Silahşör Kemani Mustafa Ağa'nın Revan Fetih-namesi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1970, s.11

ATEŞ, Abdurrahman, *Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)*, Altınpost Yayınları, Ankara 2012.

BAKIR, Abdülhalik –ŞENOL, Feridun, “Eski Çağlardan 15. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar Gence Şehrinin Siyasi Tarihi”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C: 131, S: 259, Temmuz- Ağustos 2022, ss.253-308.

BALA, Mirza, “Gence”, *İslam Ansiklopedisi*, C: IV, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1987, ss. 762-766.

BİLGİLİ, Ali Sinan, *İran Azerbaycan Ermenistan ve Gürcistan'da Osmanlı Vakıfları (XVI- XVIII. Yüzyıllar)*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2011.

BÜNYADOV, Ziya, *Azərbaycan VII-IX Əsrlərdə*, Bakı, 2007.

BÜYÜKÇINAR, Ayşe Beyza, “Gürcü-Moğol İlişkilerinin İlk Evresi: 1220-1247”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C: 4, S: 6, 2018, ss.267- 282.

CLAUSEWITZ, Carl Von, *Savaş Üzerine*, Çev. Selma Koçak, İstanbul 2011.

ÇELEBİZADE, İsmail Asım, *Tarih-i Çelebizâde*, Haz. Abdulkadir Özcan-Yunus Uğur-Baki Çakar-Ahmet Zeki İzgöer, Klasik Yayınları, İstanbul 2013.

ÇETİN, Cemal, *Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya 2009.

DEMLİKOĞLU, Uğur, *18. Yüzyılda Erzurum Kalesi*, Ankara 2020.

_____, *Osmanlı-İran Savaşlarında Askeri ve Lojistik Bir Üs: Diyarbakır (1723-1747)*, Ankara 2022.

_____, *Gürcistan Kaleleri: Savaş, Sefer ve Kale Organizasyonu (Tiflis, Gori, Tob-Karaağaç ve Akçekale 1723-1735)*, Gece Kitaplığı, Ankara 2019.

ƏFƏNDİYEV, OQTAY, *Azərbaycan Səfəvilər Dövləti*, Bakı, Şərq-Qərb 2007.

EFENDİZADE, Oktay, "Gence", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: 14, Diyanet İslam Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, ss. 17-20.

_____, "Safevi Devleti'nin Kuruluşunda Azeri Türklerinin Rolüne Dair", *XI. Türk Tarih Kongresi*, C: II, Ankara, 5-9 Eylül 1990, ss. 813- 820.

ERKAL, Mehmet, "Arşın", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: III, ss. 411-413.

ERTAŞ, Mehmet Yaşar, *Sultanın Ordusu*, İstanbul 2007.

GROUSSET, R., *Stepler İmparatorluğu Atilla, Cengiz Han, Timur*, Çev. Halil İnalçık, Yayına Haz. Ertuğrul Tokdemir- Mustafa Dönemez, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011.

GÜNEY, Emrullah, "Dicle Irmağında Kelek Taşımacılığı", *Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, S: 2, Ankara, Şubat 1990, ss. 323- 328.

İBN HAVKAL, *10. Asırda İslam Coğrafyası*, Terc: Ramazan Şeşen, İstanbul 2017.

İNALCIK, Halil, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I-II*, İstanbul 2009.

_____, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Klasik Çağı (1300- 1600)*, Çev. Ruşen Sezer, İstanbul 2004.

_____, "İâşe - Osmanlı Dönemi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C: IV, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, Ankara 1994, ss. 116-120.

İPEK, Ali, *İlk İslami Dönemde Azerbaycan (632-750)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 1999.

İŞBİLİR, Ömer, "XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İâşe, İkmâl ve Lojistik Meseleleri", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 1996.

_____, "Savaş ve Bölgesel Ekonomi: İran Savaşlarında Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu", *OTAM*, S: 21, Bahar 2007, ss. 19-40.

KIRZIOĞLU, Fahrettin, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998.

KÜPELİ, Özer, *Osmanlı-Safevi Münasebetleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2014.

MİNORSKY, Viladimir, “Nadir”, *İslam Ansiklopedisi*, C: IX, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, Eskişehir 2001,

MURPHEY, Rhoads, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş (1500-1700)*, Çev. M. Tanju Akad, 2007.

ÖNKAL, Ahmet- BOZKURT, Nebi, “Deve”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: IX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, ss. 222-226.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.III, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1983.

PARLATIR, İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara 2006.

Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî (971-1003/ 1563-1595)*. Haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.

SEVİM, Ali, “Çağrı Bey”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: VIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, ss. 183-186.

TAŞAĞIL, Ahmet, “Hazarlar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: 17, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, ss. 116- 120.

TURAN, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, İstanbul 1969.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C: III/1- IV/I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011.

YA'KUBÎ, *Ülkeler Kitabı*, Çev. Murat Ağarı, İstanbul 2002.

YILMAZ, Yusuf- KADIOĞLU, Yahya, “Osmanlı Devleti'nde İaşe Sistemi Üzerinde Etkili Olan Coğrafi Etmenlere Bir Bakış (1600-1850)”, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, C: 6, S: 4, 2023, ss.1130- 1144.

3.Elektronik Kaynaklar

<https://sites.google.com/site/tekyeli/kelek>

<https://orhaajans.com/birlesik-azerbaycanin-sembolu-hudaferin-koprusu/>

<https://www.tyb.org.tr/selcuk-turkyilmaz-yeni-bir-donemin-gostergesi-olarak-hudaferin-koprusu-45977h.htm>